

BALKANLAR ve İSLÂM

-BALKANLI ÂLİMLER,
MÜTEFEKKİRLER ve ESERLERİ-

Cilt: III

ISBN: 978-605-7619-81-5 (3. Cilt)

ISBN: 978-605-7619-78-5 (Takım)

Sertifika No: 17576

İSLÂMÎ İLİMLER ARAŞTIRMA VAKFI
Milletlerarası Tartışmalı İlmî Toplantılar Dizisi: 27
Tartışmalı İlmî Toplantılar Dizisi: 96

Kitabın Adı

Balkanlar ve İslâm

Editörler

Abdullah Taha İMAMOĞLU, İtir RRUGA,
Mehmet Fatih SOYSAL, Abdurrahim BİLİK

Sayfa Tertibi

İsmail KURT

Kapak Tasarım

Halil YILMAZ

Baskı, Cilt

Matsis MatbaaHizmetleri San. ve Tic. Ltd. Şti.

Tevfikbey Mh. Dr. AliDemirr Cd. No.: 51

Sefköy / İstanbul, Tel.: 0212 624 21 11

Sertifika: 40421

1. Basım

Haziran 2020 / 1000 adet basılmıştır.

İletişim:

Ensar Neşriyat Tic. A.Ş.

Düğmeciler Mah. Karasüleyman Tekke Sok. No: 7 Eyüpsultan / İstanbul

Tel: (0212) 491 19 03 - 04 – Faks: (0212) 438 42 04

www.ensarnesriyat.com.tr – siparis@ensarnesriyat.com.tr

SOFYALI BÂLÎ EFENDİ'NİN HAYATI ve *USÛLUL-FAKR* RİSALESİ

Gülsüm YAKAR*

Giriş

Tasavvuf, bir ilim olmasının yanında aynı zamanda bir ruh eğitimi işidir. Bu sebeple tasavvuf ilmi kişinin hayatında ve toplumsal hayatta önemli tesirler bırakan müesseseler kurmuştur. Bu müesseselerin başında amacı insanı nefsinin kötülüklerinden arındırmayı hedefleyen tarikatler bulunmaktadır. Tarikatlerin ana gayesi ruhu insan nefesine hakim kılmaktır. Bunu gerçekleştirebilmek için de bir takım usul ve esaslar geliştirilmiştir. Bu esaslar çerçevesinde pek çok kimse nefis terbiyesini gerçekleştirmiştir.

Tasavvuf yoluna girmiş kimselerin nefis terbiyelerini gerçekleştirdikleri usul ve kaideler genel olarak seyr u sulûk adıyla anılmaktadır. Sülûk, ıstılahi manasıyla „İnsanı Hakk’a ulaştıran tavır, amel, ibadet, fiil, hareket ve davranış tarzı“ demektir. Sülûkun bilgili, tecrübeli, ihlaslı ve takva sahibi bir mürşid-i kâmilin gözetiminde gerçekleştirilmesi gerekir. Sâlike yolda rehber olması için tasavvufi kaideler içeren bazı risaleler kaleme alınmıştır. Atvâr- ı seb’a türü de bu tarz yazılmış olan risalelerdendir.¹

Etvâr-ı seb’a emmâre, levvâme, mülhime, mutmainne, râziye, marziye, kâmile denilen nefsin yedi mertebesi için belirlenen yedi tavır demektir. Tasavvuf yoluna girmiş pek çok alim atvâr-ı seb’ a türünden eserler vermiştir. Bu eserler bugün yazma eserler kütüphanelerimizde mevcuttur.

* İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslâm Bilimleri Ana Bilim Dalı İslâm Hukuku Bilim Dalı Doktora Öğrencisi

¹ Süleyman Uludağ, DİA, “Sülûk”, İstanbul, 2010, XXXVIII/127-128.

Sofyalı Bâli Efendi de bu konuda eser yazmış âlimlerimizdendir. Onun „etvâr-ı seb‘a“ dışında bir de „etvâr-ı sitte“ adlı bir risalesi bulunmaktadır. Bizdeki yazma eserler kütüphanelerinde sehven „Usulu'l-fıkh“ adıyla kayıt altına alınmış olan *Usûlu'l-Fakr* risalesinin bir diğer adının „Etvâr-ı sitte“ olduğunu Bursalı Mehmet Tahir Osmanlı Müellifleri adlı kitabında Sofyalı'nın eserlerini zikrederken parantez içinde yazmak suretiyle göstermiştir.²

1. Sofyalı Bâli Efendi'nin Hayatı

Sofyalı Bâli Efendi, Osmanlı Devleti'nin en verimli çağı olan 16. yüzyılda yaşamış ve Balkan topraklarında pek çok mürid yetiştirmiş bir manevi rehberdir. Yavuz ve Kanuni devirlerini idrak etmesi sebebiyle zamanının en üst ilmi seviyesine uygun bir eğitim almış ve daha sonra onun ilim ve feyzinden pek çok insan istifade etmiştir.

Bâli Efendi, bugün Makedonya sınırları içindeki Ustrumca'da dünyaya gelmiş ve 1553(960) senesinde vefat etmiştir.³ Kabri Sofya'ya bir saat kadar mesafede bulunan⁴ Salihyye'de bir kilisenin bahçesindedir. Ömrünün büyük bir kısmını burada geçirdiği ve kabri de burada bulunduğundan “Sofyalı”, bazı kaynaklarda da “Sofyevî” şeklinde anılmaktadır.

Bâli Efendi, Şeyh Kasım Çelebi'nin halifelerindendir. Kasım Efendi⁵ ise Halvetiyye tarikatının Cemâliyye kolunun kurucusu olan Cemâl-i Halvetî'nin(ö.899/1494) halifelerindendir. Mecdi Efendi, Kasım Çelebi için tasavvuf yolunu Şeyh Halife'nin hizmetinde tahsil ettiğini, icazet

² Bursalı Mehmet Tahir, Osmanlı Müellifleri, İstanbul, Matbaa-ı Âmire, 1/42.

³ Mustafa Kara, DİA, “Bâli Efendi, Sofyalı”, İstanbul, 1992., V/20-21.(İlgili maddede Ustrumca, Arnavutluk'tan sayılmışsa da bugün burası Makedonya sınırları içindedir.)

⁴ Bursalı Mehmet Tahir, Osmanlı Müellifleri, İstanbul, Matbaa-ı Âmire, 1333.,1/42.

⁵ Mehmet Serhan Tayşi, DİA, “Cemâl-i Halvetî”, İstanbul, 1993, VII/302-303.

aldıktan sonra da İstanbul'da Ali Paşa Medresesi'nde halkı irşada başladığını yazmaktadır.

Sofyalı Bâli Efendi, küçük yaşlardan itibaren Sofya ve İstanbul'da ilim tahsiliyle meşgul olmuştur. Vaktini sadece akli ve nakli ilimler alarak değil, gönül terbiyesi ve nefis muhasebesiyle de geçiren Bâli Efendi, yedi sene süren uzlet hayatından sonra İstanbul'a gidip Kasım Çelebi'nin hizmetine girmiştir. Manevi bir işaretle İbn Arabî'nin meşhur eseri "Fusûsu'l-Hikem"⁶ e şerh yazmış olan Bâli Efendi, şeyhinden icazet alıp tekrar Sofya'ya dönmüştür. Tasavvuf yolunda ilerleyen Bâli Efendi Sofya'da insanları irşad için yıllarca çalışmıştır.⁶ Alim ve âbid bir zat olan Sofyalı, Kanuni Sultan Süleyman'ın bazı seferlerinde bulunup manevi destek vermiştir.⁷

Sofyalı Bâli Efendi 960 yılının Safer ayının son cumasında ahirete irtihal etmiştir. Vefatından sonra Ali Kuşçu neslinden „Kâdi“ namıyla bilinen Abdurrahman b. Abdülaziz kabrinin olduğu yerde bir cami ve zaviye inşa ederek orayı ihya etmiştir.⁸

Devrin padişahlarının ilgi ve iltifatına da mazhar olan Bâli Efendi, Arapça ve Osmanlıca olarak değişik konularda eserler vermiştir. Kader ve kaza hakkında risalesi bulunduğu gibi "Vâridât" adlı eserinde kendi yazdığı şiirlere yer vererek şairliğini de ortaya koymuştur. Ancak bununla beraber onun müellefâtında tasavvufi yönü ağır basmaktadır.

2. Eserleri

Sofyalı Bâli Efendi'nin eserleri konumuzun ana merkezinde olmadığı için eserleri hakkında burada sadece birkaç cümleyle yetinilecektir.

⁶ Bâlî Sofyavî hakkında geniş bilgi için bk.: Taşköprîzâde İsmâmeddin Ahmed, eş-Şakâiku'nnu'mâniyye fî ulemâi'd-devleti'l-Osmâniyye, Beyrut 1975, s. 317; Mecdî Mehmed Efendi, Hadâiku'ş-şakâik (Şakâik Tercümesi), haz.: Abdülkadir Özcan, İstanbul 1989, I/ 521-522.

⁷ Mehmed Süreyyâ, Sicill-i Osmânî, haz.: Mustafa Keskin, Ayhan Öztürk, Ramazan Tosun, İstanbul 1996, II/4.

⁸ Mecdi Efendi, I/521.

Bâli Efendi'nin eserlerini şu şekilde sıralayabiliriz⁹:

a. Şerhu'l-Fusûs

Bâli Efendi'nin İbn Arabî'nin Füsûsu'l-Hikem için yazdığı serhtir. Bu eserde İbn Arabî'nin Firavun'un imanı hakkındaki görüşünü zikreder. Bu görüş de onun ebedi cehennemde kalacağıdır. Bu fikir, İbn Arabî'nin Fütuhâtü'l-Mekkiyye'de zikredilen esas görüşüdür.¹⁰

Bu eserin Süleymaniye Kütüphanesi'nde¹¹ ve diğer yazma eserler kütüphanelerinde¹² çeşitli nüshaları mevcuttur.

Bu eser Bâli Efendi'nin basılan tek eseridir ve İstanbul'da Matbaa-ı Âmire'de 444 sayfa olarak basılmıştır.¹³

b. Atvâr-ı Seb'a

Tasavvuf yoluna giren kimsenin nefsini kemale ulaştırırken bu yolda geçirdiği yedi hali anlatan bir eserdir. Nefsin yedi hali olan, Emmâre, Levvâme, Mülhime, Mutmainne, Râziye, Marziye, Kâmile derece derece anlatılmıştır. Risalede müridin bir müşid-i kamil rehberliğinde bu mertebelerde ilerlemesi gerektiği vurgulanmıştır.¹⁴

⁹ Mustafa Kara, DİA, "Bâli Efendi, Sofyalı", İstanbul, 1992, V/20.

¹⁰ Mustafa Kara, a.y.

¹¹ Sofyalı Bâli Efendi , Şerhu'l-Fusûs, Süleymaniye Ktp., Antalya Tekelioğlu Kol., 07 Tek. 841/1, Yazma Bağışlar, 835, Kılıç Ali Paşa 604,Aşir Ef. 163, Esad Ef. 1537,1538, 1541, Serez 2571, Mihrişah Sultan 229, Nâfiz Paşa 546.

¹² Sofyalı Bâli Efendi , Şerhu'l-Fusûs, Kastamonu İl Halk Ktp., 37 Hk 1503 , Manisa İl Halk Ktp., 45 Hk 4956/1.

¹³ Ali Haydar Bostancı, Tasavvufta Etvâr-I Seb'a ve Sofyalı Bâli Efendi'nin "Etvâr-ı Seb'a sı", Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 1996, s 12.

¹⁴ Halil Celep, Sofyalı Bâli Efendi'nin Hayatı Eserleri ve Tasavvuf Anlayışı, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara, 2012, s 75-82.

Bu risale Osmanlıca kaleme alınmış olup Süleymaniye Kütüphanesi ve diğer yazma eserler kütüphanelerinde muhtelif nüshaları mevcuttur.¹⁵

c. Şerhu Hadis-i Küntü Kenzen

Kudsi bir hadis olan „Küntü kenzen mahfiyyen...“ şeklinde başlayan ve „Gizli bir hazine idim , görülmek bilinmek istedim bu yüzden alemi yarattım.“ mealindeki hadisin şerhi mahiyetinde pek çok eser yazılmıştır.

Sözü edilen bu kudsi hadis hakkında yazılan risaleler bir müddet sonra „Kenz-i Mahfi“ edebiyatı oluşturmuştur.¹⁶Bu edebiyata dâhil olan risalelerden birisi de Sofyalı Bâli Efendi'ye aittir.¹⁷Eserin Süleymaniye Kütüphanesi Şehid Ali Paşa Koleksiyonu'nda 2725/18 numarada bir nüshası mevcuttur.

d. Risaletü'l- Kaza ve'l-Kader

Bu risâle Süleymaniye Kütüphanesi Dârülmesnevi, No 55/2; Es'ad Efendi Koleksiyonu 3457/12 numaraya kayıtlıdır. Bazı eserlerde bu risâlenin Bâlî Efendi'nin, İbn-i Kemal Paşa'ya reddiye olarak yazdığı söylenir.¹⁸Arapça olarak kaleme alınan eser 10 varaktan ibarettir. Kader ve kaza ile ilgili pek çok ayet ve hadis zikredilerek konu geniş bir çerçevede ele alınmıştır. Risale ile ilgili olarak Prof. Dr. Hatice Arpağuş tarafından „Sofyalı Bâlî Efendi'nin Kazâ ve Kader Risâlesi ve A'yân-ı Sâbite Açısından İnsanın Sorumluluğu“ adıyla bir makale yayınlanmıştır.¹⁹

¹⁵ Sofyalı Bâlî Efendi, Atvâr-ı Seb'a, Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmut Efendi, no. 2927.

¹⁶ Ahmet Ögke, Tasavvufta "Kenz-i Mahfi" Düşüncesi ve Sofyalı Bill Efendi (960/1553)'nin "Küntü Kenzen Mahfiyyen" Şerhi Bağlamında Varoluşun Anlamı, Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi, Ankara 2004., s 10.

¹⁷ Sofyalı Bâlî Efendi , Şerhu Hadis'i Küntü Kenzen Mahfiyyen, Süleymaniye Ktp., Fatih, 5381., Tırnovalı, 1864, Şehid Ali Paşa, 2725/18.

¹⁸ Mehmet Süreya, Sicill-i Osmani, İstanbul, II/4.

¹⁹ Hatice Arpağuş, Sofyalı Bâlî Efendi'nin Kazâ ve Kader Risâlesi ve A'yân-ı Sâbite Açısından İnsanın Sorumluluğu, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi 30 (2006/1), 51-88.

e. Kıssa-ı İbrahim aleyhisselam

Sofyalı Bâlî Efendi eserde Hz. İbrahim'in (a.s.) hayatını anlatmaktadır. Kıssanın, bugüne kadar Hz. İbrahim'le (a.s.) ilgili anlatılanlardan bir farkı yoktur. Müellif eserine dua ve münâcât ile başlamaktadır. Eserde âyet ve hadislere yok denecek kadar az yer verilmiştir.²⁰

f. Mecmûatü'n-nesâih

Osmanlıca olan bu eser, tasavvufi konuların anlatıldığı bir nasihat kitabıdır. Eser 50 varaktan oluşmaktadır.²¹ Tasavvufi içerikli nasihatleri içeren bir eserdir. İnsanın dünyaya geliş amacı, dünyanın fani oluşu ve insan-ı kâmil gibi konular ele alınmıştır.

g. Risaletü't-tasavvuf (Beyânu'l-esrar li't-tâlibin)

Süleymaniye Kütüphanesi Tahir Ağa Koleksiyonu 433/3, Düğümlü Baba 315/2, 368/3. numaraya kayıtlı olan bu eser, Arapça olup 84 varaktan oluşmaktadır. İnsanın değerlendirmesi gereken 24 saati ve kelime-i tevhidin de 24 harften müteşekkil olduğunu ifade eden Bâlî Efendi , bu yüzden eseri 24 fasıla bölmüştür. Halvet , uzlet , safa ve vecd gibi terimleri işlemiş ve Halvetiyye Tarikatı'nın evradını izah etmiştir.²²

h. Vâridât

Müellifin bu eseri Osmanlıca olarak kaleme alınan bu eserin bir nüshası, Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Mahmut Efendi Koleksiyonu 2338 numarada kayıtlıdır.²³

96 varak olup üç bölümden oluşan eserin ilk kısmında tarikata giren müridin şeyhine edebi konu edilmiştir. İkinci bölümde defvişlerin Hak yolunda niyet ve durumlarını

²⁰ İstanbul Üniversitesi Ktp., TY. No 2410.

²¹ Sofyalı Bâlî Efendi, Mecmûatü'n-Nesâih Risâlesi, Süleymaniye Ktp., İzmir, No 350.

²² Ali Haydar Bostancı, Tasavvufta Etvâr-ı Seb'a ve Sofyalı Bâlî Efendi'nin Etvâr-ı Seb'a sı (Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek lisans tezi) İstanbul, 1996. S 12-13.

²³ Ayrıca bir başka kayıt da İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı Osman Ergin Türkçe Yazmaları, no. 1569'da bulunmaktadır.

anlatmıştır. Ona göre halis niyete giren herkese mutlaka Allah bir mürşid-i kamil gönderir ve ona muradını verir. Son bölümde ise sâliklerin adabı anlatılmıştır.²⁴

1. Usûlu'l-Fakr Risalesi

Bâli Efendi'nin tüm sayılanlardan başka bir de Usûlu'l-Fakr adlı bir risalesi daha bulunmaktadır, ki bu risale kütüphane kayıtlarında „Usûlu'l-Fıkh“ olarak geçmektedir.²⁵ Risale çalışmamızın ana konusu olduğu için burada bu kadarlık bilgiyle yetiniyoruz.

3. Atvâr-ı Seb'a Yazma Geleneği

„Atvâr“ kelimesi, „tavr“ kelimesinin cem'idir. Sözlükte „tavr“; kere, defa, bazen nimet, bazen yokluk gibi haller ve durum manalarına gelmektedir.²⁶

Kur'ân-ı Kerim'de²⁷ اطوارا “O sizi merhalelerden geçirerek yarattı.” buyrulmaktadır.

Terim olarak, yedi tavr anlamına gelen Etvâr-ı Seb'a, seyr u sülûk yoluna girmiş olan sâliklerin nefislerinin terbiye edilmesi ya da ruhlarının olgunlaşması yolunda geçirdiği aşamaları ifade eder.²⁸ Nefsin yedi mertebesi bulunmaktadır. Bunlar; emmâre, levvâme, mülhime, mutmainne, râziye, marziye, kâmile mertebeleridir. Halvetiyye gibi nefsin mertebelerini sülûke esas alan tarikatlerde bu 7 mertebeye esas alınan yedi ilahi ismin zikriyle(KELİME-İ TEVHİD, Allah , hu, hak, kayyum, kakhâr) mürid sülûkünü tamamlar.²⁹

²⁴ Halil Celep, Sofyalı Bâli Efendi'nin Hayatı, Eserlerine Tasavvuf Anlayışı, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara, 2012, s 65-67.

²⁵ Sofyalı Bâli Efendi, “Usûlu'l-Fıkh”, Çorum Hasanpaşa İl Halk Ktp., 19 Hk 748/13 no., vr. 36a-38b.

²⁶ İbn Manzur, Lisânu'l-Arab, Dâru's-Subh, Cezair, 2008., VIII/206.(thk. Dr. Halit Reşit el-Kâdı)

²⁷ Nuh Suresi, 71/14.

²⁸ Halil Celep, a.y., s. 69.

²⁹ Osman Türer, DİA, “Letaif-i Hamse”, Ankara, 2003., XXVII/143.

Bu isimde eser vermiş pek çok müellif vardır. Sofyalı Bâli Efendi'nin de Osmanlıca kaleme aldığı bir etvâr-ı seb'a sı bulunmaktadır.³⁰

4. Sofyalı Bâli Efendi'nin *Usûlu'l-Fakr* Risalesi

A. Fakr Kavramı ve Risalenin Adı

a. Fakr Kavramı

Fakr terimi, tasavvufta insanın zorunlu ihtiyaçlarını karşılayacak imkânlardan yoksun olması veya kendisini her zaman Allah'a muhtaç bilmesi anlamında kullanılmaktadır.³¹ Özellikle ilk dönem zühd anlayışında dünya kötülenip fakirlik zenginliğe tecih edilmiştir. Ve bu dönem sûfilere kendilerine Ashab-ı Suffe yi örnek almışlardır. Fakirlerin zenginlerden önce cennete gireceğini ifade eden hadisler de bu konuda etkili olmuştur. Böylece ilk sûfiler „yoksulluk“ anlamındaki fakrı „Allah'a muhtaç olma „ anlamına gelen fakr ile birleştirmişler ve bunu kendi meslekleri ve gayeleri haline getirmişlerdir. Onlara göre fakr, Allah'a giden yol, fakir de (derviş) bu yolun yolcusudur.³² İşte bu konuda kişinin nefsinin tezkiye edip dünyadan uzaklaşması, fakirliği dünyaya tercih etmesi ve bu şekilde kendini terbiye ederken izledikleri usul ve erkânın adı „Usulu'l-Fakr“ olmuştur.

b. Risalenin Adı

Bali Efendi'nin Usulu'l-Fakr adlı bu risalesi Çorum Hasanpaşa İl Halk Kütüphanesi'nde³³ „Usulu'l-Fıkh“ adıyla kaydedilmiştir. Risaleyi incelediğimizde ise müellifin bu eserine „Usûlu'-Fakr“ adını verdiğini görüyoruz.³⁴ Risalenin devamında ise Bâli Efendi, bu „Usûlu'l-Fakr“ dediği nefis terbiyesindeki sâlikin izleyeceği usulü ve bu yoldaki nefsin mertebelerini anlatmıştır. Dikkatimizi çeken bir diğer husus da

³⁰ Sofyalı Bâli Efendi, Atvâr-ı Seb'a, Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmut Efendi, no. 2927.

³¹ Süleyman Uludağ, DİA, „Fakr“, İstanbul, 1995, XII/132-134.

³² a. y.

³³ Sofyalı Bâli Efendi, „Usûlu'l-Fıkh“, Çorum Hasanpaşa İl Halk Ktp., 19 Hk 748/13 no., vr. 36a-38b.

³⁴ Sofyalı, a.g.e., vr. 36a.

bu eserin, Bâli Efendi'yi konu edinen çalışmalarda zikredilmemiş olmasıdır. Eserleri arasında zikredilmemesini risalenin kayıtlara hatalı olarak geçmiş olmasına bağlayabiliriz. Ancak bununla beraber Bursalı Mehmet Tahir Osmanlı Müellifleri adlı eserinde Sofyalı Bâli Efendi'nin eserlerini sayarken „Atvâr-ı Sitte“ adlı bir eserini zikretmiştir. Bu eseri zikrettiği yerde parantez içinde „Usûlu'l-Fakr“ ibaresini de ayrıca not düşmüştür. Böylece bu eser Bursalı Mehmet Tahir³⁵ tarafından kaydedilmişse de daha sonra yapılan araştırmalarda adeta unutulmuştur. Diğer taraftan „Atvâr-ı Seb'a“ literatüründe inceleme yapan araştırmacıların da „Atvâr-ı Sitte“ adıyla kaydedilmiş olan bu eseri görmedikleri anlaşılmaktadır.

B. Risalenin Mahiyeti

Besmele, hamdele ve salvele ile başlayan eserin başında Sofyalı Bâli Efendi, “Semmeytuhu bi'l-Usûli'l-Fakr” diyerek risalenin adını bir kez daha başlığı dışında da zikretmiştir.³⁶

Sofyalı, bu risalesinde İnsanın seyr u sülûku sırasında izlemesi gereken usul anlamındaki „Usûl-Fakr“ kavramını kendi ifadesiyle „Allah'ın yardımı ve bir insan-ı kâmilin vasıtasıyla“ ortaya koymaya çalışmıştır.³⁷

Usûlu'l-Fakr Sofyalı Bâli Efendi'ye göre 3 kısımdır. İlki; esbâb, ikincisi talep ve üçüncüsü ise „Atvâru sitte“ dir.³⁸ Zikrettiğimiz üzere „Atvâr u sitte“ Bursalı Mehmet Tahir'e göre bu risalenin diğer adıdır.

Sofyalı Bâli Efendi Usulu'l-Fakr'ın üçe ayırdıktan sonra sırayla bunları açıklamaya başlamıştır. İlk kısım olan esbâb, 4 bölümden oluşmaktadır. Esbâbın ilk bölümü, mürşid-i kâmil sohbetinde bulunmak, ikincisi ona hizmet etmek, üçüncüsü onun ahlakıyla ahlaklanmak ve dördüncüsü de Allah'ı zikretmektir. Salıklar üzerinde bu dört kısım duruma göre toplu

³⁵ Bursalı Mehmet Tahir, Osmanlı Müellifleri, I/42.

³⁶ Sofyalı Bâli Efendi, Usûlu'l-Fakr Risalesi, Çorum Hasanpaşa İl Halk Kütüphanesi, 19 Hk 748/13 no., vr. 36a.

³⁷ Sofyalı, Usûlu'l-Fakr Risalesi, vr. 36a.

³⁸ Sofyalı, a.y.

halde veya tek başına bulunabilir.³⁹ Nefsini tezkiye edecek olan sâlik kendini nefsin isteklerinden uzak tutmalıdır. Kulağını, gözünü, tabiatını ve lisanını dünyevi lezzetlerden ve günaha götürecek hallerden uzaklaştırmalıdır . Özellikle sâlik, mürşid-i kâmilinin sözüne kulak vermelidir. Göze gelince, göz her gördüğü eşyanın resmini nakşeder. Bazen güzel, bazen de çirkin şeyler görür ve güzel olana meyleder. Eşyaya bakıp onun asıl olarak ne hal üzere olduğunu görür, aslını fark eder. Bunu müşahade yoluyla yapar, yoksa dünyevî bakış ve fikir yoluyla değil. Lisana gelince o, boş ve kötü sözleri terk etmelidir. Ve dil makam ve istidâdına göre Kelime-i Tevhidi ve Allah'ın büyük isimlerini zikretmelidir. Böylece nefsini temizlemiş olur.⁴⁰

Müellif, Usûlu'l-Fakr'ın İlk kısmı olan „Esbâb“ı açıkladıktan sonra Usûlu'l-Fakrın ikinci kısmına geçmiştir. Bu da talep etmektir ki, “Talebu'l-mürid” , vücûdî ve ademî olarak ikiye ayrılır. Vücûdî, lafzıyla müridin yukarda sayılan esbâbı talep etmesi kastedilmiştir. Böylece mürid sebeplere yönelir, onları talep eder ve bu sebeplere uygun durumu sebebiyle asaleti ortaya çıkar.

Usûlu'l-Fakrın üçüncü ve son kısmı ise nefsin altı mertebesi olan „Atvâr ı sitte“ dir.

Burada öncelikle şunu söylemeliyiz ki, tasavvufta tarikatlerde nefsin yedi mertebesi ve her mertebenin bir sıfatı olduğu kabul edilmektedir. Emmâre, levvâme, mülhime, mutmainne, râziye, marziyye, zekiyye/kâmile denilen bu mertebelerin adı “Atvâr-ı seb'a” olmuştur. Seyr u sülûkunu tamamlama yolundaki sâlik her makamda Allah'ın isimlerinden birini zikrederek diğer makama geçebilmektedir. Aynı şekilde yedili tasnif bağlamında her mertebenin bir seyri vardır: İlallah, alellah, billâh gibi.⁴¹Sofyalı Bâli Efendi bu 7 mertebenin ilk altısını risalesine almıştır. Bu yüzden olsa gerektir ki, risalenin bir diğer adı da “Atvâr – ı sitte” dir.

³⁹ Sofyalı, a.y.

⁴⁰ Sofyalı, a.y.

⁴¹ Süleyman Uludağ, DİA, “Nefis”, İstanbul, 2006., XXXII/529-531.

Atvâr 1 sittenin ilk merhalesi „Nefs-i emmâredir“. Bu Makam „Makam-ı sadr“ ve „Makam- 1 taleb“ dir. Ve „Seyr-i ilallah“ tır.⁴²Bu mertebedeki sâlik, mürşid -i kâmilinin yardımıyla nefsinin zühd ve takva ile tezkiye etmelidir.⁴³ “. Bu mertebede nefis kötülüğü çokça emreder. Allah’ın emirlerine uymaz, yasakları çekinmeden yapar.

Atvâr 1 sittenin ikinci mertebesi „Nefs -i levvâme“dir, ki bu makam, “Makam-ı kalb“dir. Bu makamdaki sâlikin seyrine „Seyr i li’llah“ denir.⁴⁴ Bu mertebede nefis, Allah’ın emirlerine bazen uyar, bazen uymaz.

Atvâr-1 sittenin üçüncüsü, “Nefs-i mülhime“ dir, ki makamı „Ruh“tur.⁴⁵ Bu makamdaki sâlikin seyri „Seyr i al’lallah“tır. Bu mertebenin vakıasıdır ki, çok ağlar, vecd içinde olur. Yalnızken ve kalabalıkta gizlice pişmanlıkla dua eder ve bazen gökte Kur’ân’ı yazılı olarak görür.⁴⁶

Atvâr-1 sittenin dördüncüsü, “Nefs-i Mutmainne“ dir ki, diğer adı „Makam-ı Sır“dır. Bu mertebede kişinin sıfatları Allah’ın sıfatlarında fena bulur, yok olur. Bu makamın seyri „Seyr i meallah“ tır. Bu mertebedeki kişinin bir daha beşeri sıfatlarına dönmemesi için zühd ve takva ile çalışması gerekir.⁴⁷

Atvâr-1 sittenin beşincisi, “Nefs-i Râziyye“ makamıdır. Bu makam, Allah’ın zatının kemâlâtının zuhuru için var olan sırlar hazinesidir. Cem’ ve sır sıfatlardaki cem’ ve sır zat ile beraberdir.⁴⁸

Atvâr-1 sittenin altıncısı, “Nefs-i Marziyye“ makamıdır. İnsan zatının Allah’ın zatında fena bulmasıdır. Bu makamda artık seyr yoktur. Çünkü bu özel bir ciheti gerektirir. Bu makam teayyun ve kemalattan bir türdür. Mutlak bir fena ve sırf bir

⁴² Sofyalı Bâli Efendi, Usûlu’l-Fakr Risalesi, Çorum Hasanpaşa İl Halk Kütüphanesi, 19 Hk 748/13 no., vr. 36b.

⁴³ Sofyalı, a.y..

⁴⁴ Sofyalı, Usûlu’l-Fakr Risalesi, vr. 37b.

⁴⁵ Sofyalı, Usûlu’l-Fakr Risalesi, vr. 37a.

⁴⁶ Sofyalı, , Usûlu’l-Fakr Risalesi, vr. 37b.

⁴⁷ Sofyalı, , Usûlu’l-Fakr Risalesi, vr. 37b.

⁴⁸ Sofyalı, Usûlu’l-Fakr Risalesi, vr. 38a.

nefydir. Burada artık kemal yoktur. Ve fakat insani kemalin en büyüklerindedir. Vukua geldiği sırada artık gözler onu idrak edemez. O, iki yakaza halinin bağlantı noktasındadır. Bu makama sahip olmak aynı nübüvvet gibidir ki, kesbî değildir. Bu makam en yüce makamdır.⁴⁹

Risalede nefsin bütün mertebelerine göre „Usûlu'l-Fakr“ı bu şekilde özetlediğini ifade etmiştir. Nefsin mertebelerini altı olarak zikretmiştir ki, şunlardır: Emmâre, Levvâme, Mülhime, Mutmeinne, Râziyye ve Marziyye. İlk üç makam, diğer üç makama hazırlık için nefsi tezkiye ve tasfiye içindir. Son üç makam ise kemâlâtı gerçekleştirmek içindir. O da fenâ ve beka bulmaktır.⁵⁰

Müellif, bütün bunların Allahu Teâla'nın „Ey imanın huzuruna kavuşmuş insan!(Nefs-i mutmeinne)

Sen O'ndan razı, O da senden hoşnut olarak rabbine dön.

Böylece has kullarımın arasına sen de katıl.

Cennetime gir!”⁵¹ lafz -ı celilinin gerçekleştirilmesi için olduğunu söylemiş ve bu ayetleri zikrederek risaleyi bitirmiştir.⁵²

Sonuç

Önemli bir mutasavvıf olan Sofyalı Bâli Efendi'nin „Usûlu'l-Fakr“ adlı risalesi Çorum Hasanpaşa İl Halk Kütüphanesi kayıtlarına „Usûlu'l-Fıkh“ olarak geçmesi sebebiyle bu konuda çalışma yapmış olan araştırmacıların gözünden kaçtığını düşünüyoruz. Bâli Efendi hakkında yapılmış olan çalışmalarda eserleri arasında bu risaleye yer verilmemiştir. Önemli bir klasik kaynak olan Bursalı Mehmet Tahir'in Osmanlı Müellifleri adlı eserinde ise bu risale „Usûlu'l-Fakr“ ve parantez içinde de „Atvar-ı sitte „ olmak üzere iki isimle birlikte zikredilmiştir. Dolayısıyla Bâli Efendi hakkında araştırma yapan araştırmacılar Tahir Efendi'ye baksalar bu eseri

⁴⁹ Sofyalı, Usûlu'l-Fakr Risalesi, vr. 38a.

⁵⁰ Sofyalı, Usûlu'l-Fakr Risalesi, vr. 38b.

⁵¹ Fecr Suresi, 89/27-30.

⁵² Sofyalı, Usûlu'l-Fakr Risalesi, vr. 38b.

de görmüş olacaktı. Buradan araştırma yaparken mutlaka klasik kaynaklarımıza müracaat edilmesi gerekliliği sonucuna ulaşabiliriz.

Diğer bir husus, "Atvâr-ı seb'a" literatürüne ilişkin çalışmalar bulunmasına rağmen „Atvâr-ı sitte“ ye ilişkin çalışma olup olmadığının da araştırılması ve bu iki literatürün mukayesesi gerekliliğidir.

Risalenin içeriğiyle ilgili olarak da vardığımız sonucu ise şöyle özetleyebiliriz. Nefsin kemale ulaşabilmesi için sâlikin geçmesi gereken mertebeler bulunmaktadır. Her mertebede sâlikin bulunduğu hal başka türdür. Seyr u sulûk dediğimiz bu tasavvufi uygulamada, insanın kendi zâtının hakikatine kavuşma isteği yatmaktadır. Bu arzunun gerçekleşmesi, insanın nefsinin istekleri ve dünya lezzetlerini terk edip Yaratıcısı'nın yol göstericiliğinde yeni bir benlik ve şuur kazanmasına bağlıdır. Böylece eşyanın hakikatine ulaşan insan geçici olan dünyevi arzu , heves ve hırslarını bırakacaktır. Bu manevi eğitim sonucunda da kişi dünya ve ahiret mutluluğunu elde edecek, içinde bulunduğu ruhi bunalım ve psikolojik sıkıntılardan kurtulacaktır.

Kaynaklar

Arpaçuş, Hatice, Sofyalı Bâlî Efendi'nin Kazâ ve Kader Risâlesi ve A'yân-ı Sâbite Açısından İnsanın Sorumluluğu, M.Ü. İlâhiyat Fakültesi Dergisi 30 (2006/1).

Bâlî Efendi, Sofyalı , Şerhu'l-Fusûs, Süleymaniye Ktp., Antalya Tekelioğlu Kol., 07 Tek. 841/1, Yazma Bağışlar, 835, Kılıç Ali Paşa 604,Aşir Ef. 163, Esad Ef. 1537,1538, 1541, Serez 2571, Mihrişah Sultan 229, Nâfiz Paşa 546.

_____, Şerhu'l-Fusûs , Kastamonu İl Halk Ktp., 37 Hk 1503 , Manisa İl Halk Ktp., 45 Hk 4956/1.

_____, Atvârü's-seb'a, Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmut Efendi, no. 2927.

_____, Şerhi Hadis'i Küntü Kenzen Mahfiyyen, Süleymaniye Ktp., Fatih, 5381., Tırnovalı, 1864, Şehid Ali Paşa, 2725/18.

_____, "Usûlu'l-Fıkh", (Usûlu'l-Fakr) Çorum Hasanpaşa İl Halk Ktp., 19 Hk 748/13 no., vr. 36a-38b.

_____, Mecmûatü'n-Nesâyih Risâlesi, Süleymaniye Ktp., İzmir, No 350.

Bursalı Mehmet Tahir, Osmanlı Müellifleri, Matbaa-ı Âmire, İstanbul, 1333.

Bostancı, Ali Haydar, Tasavvufta Etvâr-ı Seb'a ve Sofyalı Bâli Efendi'nin "Etvâr-ı Seb'a sı", Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İst. 1996.

Celep, Halil, Sofyalı Bali Efendi'nin Hayatı Eserleri ve Tasavvuf Anlayışı, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara, 2012.

İbn Manzur, Lisânu'l-Arab, Dâru's-Subh, Cezair, 2008.

Kara, Mustafa, DİA, "Bâli Efendi, Sofyalı", İstanbul, 1992., V.

Mecdi Mehmet Efendi, Hadâiku'ş-şakâik (Şakâik Tercümesi), haz.: Abdülkadir Özcan, İstanbul 1989

Ögke, Ahmet, Tasavvufta "Kenz-i Mahfi" Düşüncesi ve Sofyalı Bali Efendi (960/1553)'nin "Küntü Kenzen Mahfiyyen" Şerhi Bağlamında Varoluşun Anlamı, Tasavvuf İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi, Ankara 2004.

Süreyyâ, Mehmet, Sicill-i Osmânî, haz.: Mustafa Keskin, Ayhan Öztürk, Ramazan Tosun, İstanbul 1996.

Tayşi, Mehmet Serhan, DİA, "Cemâl-i Halvetî", İst., 1993, VII.

Taşköprizâde, İsmâeddin Ahmed, Şakâiku'nnu'mâniyye fî ulemâi'd-devleti'l-Osmâniyye, Beyrut 1975.

Türer, Osman, DİA, "Letaif-i Hamse", Ank, 2003., XXVII.

Uludağ, Süleyman, DİA, "Fakr", İstanbul, 1995, XII.

Uludağ, Süleyman, DİA, "Sülûk", İst, 2010, XXXVIII.

Süleyman Uludağ, DİA, "Nefis", İstanbul, 2006., XXXII.